

Milli “mən”liyimiz və məsləkimizin manifesti

Yaşar Qasımbəyli

Filologiya elmləri doktoru, professor
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: yashargasimov@yahoo.com

Annotasiya. Məqalədə 50-ci illərin sonu və 60-cı illərin əvvəllərində yeni Azərbaycan şeirinin şəkillənməsi və ərsəyə gəlməsi prosesində gənc poetik nəslin ədəbi-tarixi xidmətlərindən bəhs edilir. Bu ədəbi-estetik döyüslərdə Əli Kərim, Xəlil Rza Ulutürk, Fikrət Qoca, Fikrət Sadıq, İsa İsmayılzadə və başqaları ilə bir sırada olan parlaq istedad sahiblərindən biri də Xalq şairi Məmməd Araz idi. Mübariz və cəsarətli şairin “Məndən ötdü qardaşıma dəydi” şeiri həmin dövrün ədəbi-mənəvi həyatında güclü rezonans yaratmış poetik nümunələrdən biridir. Bəxtiyar Vahabzadənin “Gülüstan” poeması, Xəlil Rza Ulutürkün “Azadlıq” şeiri, Əli Kərimin “Babək”, “Nəsimi” və “Füzuli” şeirləri kimi, “Məndən ötdü qardaşıma dəydi” də dillər əzbəri olmuşdu və Azərbaycan xalqının ürəkdən sevdiyi poetik nümunələrdən biri idi. “Məndən ötdü qardaşıma dəydi” şeiri məqalədə məhz bu ədəbi-tarixi mühit və estetik mübarizələr kontekstində araşdırılır. Təhlil edilən şeir təkcə müəllifinin deyil, ümumən, poetik nəslin möhtəşəm uğuru kimi dəyərləndirilir.

Açar sözlər: altmışıncılar, Məmməd Araz, Bəxtiyar Vahabzadə, Əli Kərim, Xəlil Rza Ulutürk, Fikrət Qoca, Fikrət Sadıq, İsa İsmayılzadə

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 15.10.2024; qəbul edilib – 28.10.2024

Manifestation of our national identity and mission

Yashar Gasimbeyli

Doctor of Philological Sciences, Professor
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: yashargasimov@yahoo.com

Abstract. The article discusses the literary-historical contributions of a young poetic generation during the shaping and development of modern Azerbaijani poetry in the late 1950s and early 1960s. Among the distinguished talents active in these literary-aesthetic struggles - alongside figures like Ali Karim, Khalil Rza Uluturk, Fikrat Qoja, Fikrat Sadig, and Isa Ismayilzade - was the prominent national poet Məmməd Araz. His poem “Məndən ötdü qardaşıma dəydi” (“It Passed Me and Struck My Brother”) stands as one of the most resonant poetic works of that period, leaving a profound impact on the literary and spiritual life of the time.

Much like Bakhtiyar Vahabzadeh’s poem “Gulustan”, Khalil Rza Uluturk’s “Azadlig” (“Freedom”), and Ali Karim’s poems “Babek”, “Nasimi”, and “Fuzuli”, Mammad Araz’s “It Passed Me and Struck My Brother” (“Məndən ötdü qardaşıma dəydi”) became widely admired, cherished deeply by the Azerbaijani people, and etched into public memory. This poem is analyzed in the article within the context of the literary-historical environment and the aesthetic struggles of that

era. It is not only viewed as a remarkable achievement of its author but also as a significant success for the entire poetic generation.

Keywords: sixties, Mammad Araz, Bakhtiyar Vahabzadeh, Ali Karim, Khalil Rza Uluturk, Fikrat Goja, Fikrat Sadig, Isa Ismayilzade

Article history: received – 15.10.2024; accepted – 28.10.2024

Giriş / Introduction

Milli bədii təfəkkür tarixində altmışıncıların özünəməxsusluğunu qabardan və dərinləşdirən ciddi məsələlərdən biri onların sovet ədəbiyyatında uzun illərdən bəri göylərə qaldırılaraq, şərəfinə saysız-hesabsız mədhiyələr yazılmış möhtəşəm xalq obrazına tamamilə təzə nöqtəyi-nəzərdən yanaşmaları idi. Yeni lirik qəhrəman “mən kiməm?”, “kim olmuşam?”, “kim olmalıyam?” qəbilindəki suallar üzərində dərinlən-dərin düşünürdü. Bəxtiyar Vahabzadə, Əli Kərim, Xəlil Rza Ulutürk, Məmməd Araz, Fikrət Sadıq, İsa İsmayilzadə, Nəriman Həsənzadə, Fikrət Qoca, Musa Yaqub kimi parlaq istedad sahibləri xalq obrazını yeni epoxanın milli-estetik ehtiyaclarından çıxış edərək, konkret təsvir və tərənnüm etməyə cəhd edirdilər. Gənc ədəbi qüvvələr, ustalardan fərqli olaraq, bədii sözün təsir gücünü monumentallıqda və sonsuz əzəmətlilikdə deyil, konkretlikdə və müəyyənlikdə görürdülər. Bu yöndəki poetik-mənəvi axtarışların xarakteri və səciyyəvi xüsusiyyətləri barəsində 60-80-ci illər və müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında xeyli sanballı tədqiqatlar meydana gəlmişdir: İsa Həbibbəyli, Y.Qarayev, Elçin, V.Yusifli, B.Nəbiyev, T.Əlişanoğlu, B.Əhmədov, Ə.Əsgərli, Y.Qasımbəyli və b.

Əsas hissə / Main part

Gənc altmışıncılar ilk ədəbi addımlarından etibarən Vətən və Xalq anlayışlarına özünəməxsus yanaşmalarını cəsarətlə irəli sürdülər. Mənəvi və estetik dəyərlərə ayıq münasibət, analitik və differensial təlqin onların bədii-fəlsəfi konsepsiyasının məğzini təşkil edirdi. Absurd və abstrakt bütənlər yaratmaq tendensiyasını cəsarətlə inkar edən gənc qələm sahibləri daha çox canlı və mürəkkəb, dinamik obrazlara üstünlük verirdilər. Bu mənada gənc altmışıncıların əsas estetik kateqoriyalara münasibətindəki mühüm və səciyyəvi cəhət – onların, əsasən, müəyyən, konkret etnoestetik və tarixi məzmun daşıyan obrazlara meyil göstərməsi idi.

Məmməd Arazın Azərbaycan, Araz, Kür çayları, görkəmli tarixi şəxsiyyətlərimiz haqqındakı şeirlərini burada vurğulamaq yerinə düşər. Xüsusən, şairin “Səba yeli”, “Anamdan yadigar nəğmələr”, “Nənəmin kitabı”, “Mənim Naxçıvanım”, “Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...”, “Azəri nəğməsi”, “Mən Araz şairiyəm”, “Arazın nəğməsi”, “Araz yadıma düşüb”, “Ağlayan qayalar”, “Daş qartal”, “Azərbaycan – dünyam mənim”, “Bu yerlər, o yerlər”, “Atamın kitabı” və başqa əsərlərində xalqa və Vətənə pərəstiş duyğularının rəngbərəng çalarları reallaşır.

“Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” (1967) şeiri özünün ifadə tərzinə və qayəvi pafosuna görə qeyd etdiyimiz sırada xüsusilə seçilir. Altmışıncıların böyük məmləkətdə rezonans doğuran ən möhtəşəm əsərlərindən birinin təhlilinə keçməzdən əvvəl, onu vurğulamağı vacib sayırıq ki, yuxarıdakı əsərlər bu şeirin dünyaya gəlməsində münbit mənəvi-bədii zəmin rolunu oynamışdır. Məmməd Arazın öz zamanının misilsiz şedevrinə çevrilən poetik incisinin yaranmasında həmin estetik axtarışların, xüsusən də Araz motivlərinin əvəzədməz rolu olmuşdur.

“Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” təkcə yazıldığı ilin ən uğurlu bədii nümunəsi deyil. Cəsarətlə söyləmək mümkündür ki, bu qayədə və siqlətdə sənət əsəri, demək olar ki, dilimizdə səslənməmişdi. “Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...”ni bu dərəcədə böyüdən və misilsiz edən hansı

estetik keyfiyyətlərdir? Bu və buna bənzər suallara əsərin özü cavab verir: “Ey daşlaşan, torpaqlaşan ulu babam! Bu gündümdən dünənimə uzaqlaşan ulu babam! Küləkləşən, dumanlaşan ruhunla sən Ayağa dur, sənənləyəm! Səs getməyən əl yetməyən Qədim tarix dərəsindən Səs ver, mənim səsimə sən: Səndən gələn, səndən ötən nəydi belə? Səndən ötüb qardaşına dəydi belə?” Etiraf etməliyəm ki, keçmişə, xüsusən mənəvi tarixə bu cür müraciət bədii təcrübədə az təsadüf olunandır. Bəlkə də eynən bu cür misalı və poetik nümunəni başqa milli ədəbiyyatlardan tapmaq da çətindir. Müəyyən zamanlara, hansısa konkret bir epoxanın nəsillərinə yazılmış, təbii ki, belə alovlu xitabları arayıb-axtarıb, misal gətirmək çətinlik törətməz. Amma uzun və bütöv bir keçmişə – bu cür vicdan və ürək ağrısı ilə müraciətin dünya ədəbiyyatında bənzəri, bizcə, yoxdur. Niyə? Sualın cavabı aydın və qısaadır; heç bir millətin tarixi bizimki kimi bu qədər əzablarla dolu deyil! Heç bir etnos Tanrının ona bəxş etdiyi qüdrəti və imkanları bizim qədər amansızcasına, öz taleyinə və gələcəyinə laqeydcəsinə göylərə sovurmayıb! Heç bir millətin tarixində belə vəziyyət, bu cür dəhşətli həqiqətlər olmadığı kimi, təbii ki, belə bədii-fəlsəfi xitablar da yazılmaz. M.Arazın “Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” şeirini qardaş qanları ilə yazılmış ümumtürk tarixi, xüsusən də qanla və ədalətsizliklərlə yoğrulmuş Azərbaycan tarixi öz bətnindən doğmuşdu: “Bununlamı neçə dəfə, Ata-oğul, qardaş hissi haçalandı, Bir şəhərin Beş qardaşın xanlığına parçalandı? O zamanmı bitdi bizim dilimizin “sənin”, “mənim” qabarı da? O zamanmı bitdi bizim dilimizin “haralısan” damarı da?...” Gənc M.Araz müdrikliklə şeirin onurğa sütununu kəşf edərək, bir el məsəli, daha doğrusu, anti-məsəli ətrafında yüzlərlə faciəni ümumiləşdirə bilir. Əslində həmin anti-məsəli elə “faciə kodu” və ya min illərdən bəri davam edən, dəyişməyən, var gücü ilə mənəviyyatımızı soran və sovuran tipik “Anti-Azərbaycan kodu” adlandırmaq olar:

*Sənənləyəm, ulu babam!
Bu məsəli kimdi yazan?
Hansı soysuz ata idi
Ataların imzasını
Çəkib, ona möhür basan?!
Adınızı dastanlardan oğrayaram,
Ruhunuzu qıyma-qıyma doğrayaram
Qara Çoban,
Dəli Domrul,
Ey xan Eyvaz,
Giziroğlu Mustafa bəy,
Əgər ki, siz
Bu məsələ qol çəkdiniz! [2, s.13]*

Altmışıncılar ilk dəfə idi ki, milli yaddaşı və genetik fondu saf-çürük etməyə cəsarət edirdilər. “Dədə Qorqud kitabı”ndan üzü bəri min beş yüz ilə yaxın çox uzun dövrlər ərzində söz sənəti tariximizdə bu böyüklükdə cəsarətlə heç kim qələm çalmamışdı. “Azərbaycan” sözünün Məhəmməd Füzulinin “Oyadar xəlqi əfğanım, qara baxtım oyanmazmı?!” fəryadından Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın “Yatmış baxtım” həsrətinə qədər uzanan uzun yolunun sonunda yüksələn yaddaş zirvəsi – Məmməd Araz zirvəsidir:

*Məndən ötdü!..
Məndən ötdü!..
Sevincə bax, qeyrətə bax!
Bunu yazan xilqətə bax!
Məndən ötdü!..*

*Qulağımdan getmir bu səs,
Zərbələri qardaşına,
Sirdaşına ötürən kəs
Elə bil ki, bax bu gecə
Qulağımın dibindəcə
Xətayinin süqutuna
qəh-qəh çəkdi.
Sonra, sonra
Səhərəcən başına yüz qədər çəkdi.
O qəhqəhin dalğasından,
O məstliyin baş fırladan
Havasından
qopan daşdı-
Azərbaycan torpağında
Araz boyda şırım açdı. [1, s.14]*

Milli tarixi və sələfləri təftiş və ittiham etməyi zaman sifariş verirdi. Yeni nəsil bu məsələdə yalnız çox az, barmaqla sayılacaq qədər az milli-mənəvi abidələrə güvənə bilərdi, amma hər halda, nümunələr vardı; “Dədə Qorqud Kitabı” da, Məhəmməd Füzuli də, Hüseyn Cavid və romantiklər də, Məhəmməd Hüseyin Şəhriyar da həmin mənbələrin sırasında mühüm yer tuturdu. Təbii ki, baş və əsas mənəvi güc mənbəyi “Dədə Qorqud Kitabı” idi. Bu baş kitabımız zülmətlərin dərinliklərindən həyat şəfəqləri saçır və bizim gözlərimizi açırdı. Altmışıncılar mənəviyyat və mədəniyyətimizin ulu babasına pərəstiş edirdilər. Təkcə şeiriyyət deyil, nəsr də Dədə Qorquda can atırdı. Anarın “Dədə Qorqud”u və Məmməd Arazın “Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” şeiri mənəvi oyanış və özünəqayıdış epoxasının mənəvi-estetik ehtiyaclarını sərrast ifadə edirdi. Etiraf etməliyik, sonra gələn nəsillər də bu klassik nümunələrin aurasından və cazibəsindən çıxıb bilmədiklər. Anar “Dədə Qorqud Kitabı”nı zəmanəmizə gətirmişdi – yaddaşımızı və ruhumuzu təzələmişdi, daha doğrusu, köhnəltmişdi, öz əslinə qaytarmağa təşəbbüs etmişdi. Məmməd Araz isə bir qədər də irəli getmiş və öz yaşdlarını heyrləndirəcək addım atmışdı. Keçmişlərin ən dəhşətli mərəzini kəşf etmiş və Azərbaycanı məhv edən bu mərəzə öz zamanının böyüdücü şüşəsindən nəzər salmışdı. Şair yurdumuzun ən qədim epik sakinlərinə, ən ləyaqətli və qüdrətli vətəndaşlarına, ulu babaların ruhuna hay vurub xitab etmiş və onların vicdanını silkələmişdi.

Düzdür, Hüseyn Cavidin “Topal Teymur”unda buna təşəbbüs göstərilmişdi. Amma Məmməd Araz daha qədimlərə enmiş, kəskin və iti söz qılıncı ilə keçmişləri ittiham edirdi:

*Adınızı dastanlardan oğrayaram,
Ruhunuzu qıyma-qıyma doğrayaram... [1, s.14]*

Daha öncə isə, M.Ə.Sabir də öz zamandaşlarını təftiş və tənqid atəşinə tutaraq, onların vicdanını sillələmişdi... Doğmalarını yadırgayan, yadlaşan Vətənə, öz mahiyyətini və tarixi simasını itirib eybəcərləşən milli mühitə nifrət və qəzəblə yoğrulmuş münasibətlərə dünya ədəbiyyatında az da olsa rast gəlinir. Bir vaxtlar böyük Corc Qordon Bayron öz mühitini və müasirlərini ən acı sözlərlə qamçılarmışdı. Dahi rus şairi M.Y.Lermontov “Proşşay, ne mitaya Rossiya” deyərək böyük bir məmləkətə qarşı öz qəzəbini sıxa, saxlaya bilməmişdi. Böyük Coys isə “İrlandiya öz balalarını yeyən donuz kimidir” deyərək doğma Vətəninə nifrətini udmağı bacarmamışdı. “Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” şeirində isə mənəvi-psixoloji vəziyyət başqa cürdür. Müəllif bizim milli-poetik təcrübədə olmamış və görünməmiş təhlil-təsir üsulunu seçmişdi. Minilliklərin qatlarından və qaranlıqlarından bütün maneələri keçərək, bugünümüzdə gəlib çatan, romalıların və ərəblərin,

monqolların və rusların, farsların və ermənilərin hərbi, siyasi, mənəvi zorakılıqlarından və təcavüzündən nəinki zəifləyən, hətta güc alan və “gəncləşən” bu birbaşa milli təhlükəsizliyimizə və taleyimizə təhdid edən etno-tarixi xəstəliyimiz şairi hədsiz qəzəbləndirmiş və Şedevr yaranmışdı. Bu şeir ilhamdan yox, qəzəbdən doğulmuşdu. Dahiyənə əsərlər isə, adətən, ya Böyük İlhamdan, ya da Böyük Qəzəbdən dünyaya gəlir:

*Məndən ötdü...
Bunu dedi Şəki xanı,
Bunu dedi Bakı xanı,
Bunu dedi İbrahim xan,
Fətəli xan,
Kəlbəli xan...
Qəza ötsün məndən, - dedi,
Ötən kimi “mən-mən” dedi:
“Mən-mən” dedi bir ölkədə
nə qədər xan.
Onlar “mən-mən” deyən yerdə
Sən olmadın, Azərbaycan! [1, s.15]*

XX yüzilin bənzərsiz şedevrini yazmaq niyə məhz Məmməd Araz qismət oldu?! Bildiyimiz kimi, bu şeiri müəllif özünün məslək dostu və müasiri Bəxtiyar Vahabzadəyə həsr etmişdi. Çünki Bəxtiyar Vahabzadə milli dərdləri və izzətləri öz qələm dostunun əsərlərində görüb sevinc duyduğu kimi, Məmməd Araz da həqiqət və cəsarət mücəssəməsi kimi şöhrətlənmiş Bəxtiyar Vahabzadə şeiriyyətinə inam və qürurla yanaşırdı. Amma böyük Bəxtiyar Vahabzadə bu tragik və acı şeirin hardasa həmirini, uzaq kölgəsini və poetik sayəsini sövqi-təbii sezsə də, onu ilham selində bir anlığa saxlayıb, ram edə bilməmişdi. Altmışıncıların liderlərindən və bayraqdarlarından biri kimi xalqımızın ürəkdən sevdiyi və şeirlərindən doymadığı kövrək üslublu Əli Kərim də Babək, Nəsimi, Füzuli və başqa tarixi şəxsiyyətlərimizə həsr etdiyi bir neçə dahiyənə şeirində heyrətamiz bir cəsarətlə milli ideal və anti-ideal sərhədində gəzişmiş, “Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” nəfəsini sezmiş, amma onu öz nəfis poeziyasının bədii həqiqətinə çevirə bilməmişdi. Bu böyük şeirə, onun aurasına və haləsinə Xəlil Rza Ulutürk də neçə dəfə az qala yaxınlaşmışdı. Amma bu fəvqəl duyğunu o şeirə, öz döyüşkən poeziyasının vətəndaşına, mübariz və qorxmaz milli poetik əsgərinə çevirə bilməmişdi. Bu nəhəng Şedevr arzusu altmışıncıların ustalarının idealında da yaşamışdı. Onun bənzərini yazmağı və yaratmağı altmışıncıları sevən, onlara qibtə edən yetmişincilər də ehtirasla istəyirdilər. Amma bütün dünyəvi və bədii möcüzələr kimi, Məmməd Araz qələminin qüdrəti ilə doğulmuş bu misilsiz şeir də özünün tək, tənha və təkrarolunmaz taleyini yaşmağa məhkumdur!..

Bu şeiri niyə məhz Məmməd Araz yaratdı, o yaza bildi?! Gələcək əsərləri və nəsiləri də düşündürəcək bu mürəkkəb elmi-nəzəri suala birmənalı cavab vermək, təbii ki, çox çətindir. Amma bizə elə gəlir ki, bu sualın cavabını başqa yerdən, kənardan deyil, məhz Məmməd Araz şeirinin özündən, özəyindən, nüvəsindən axtarmaq lazımdır. Şairin yaradıcılığına dərinədən nüfuz edərkən, görünür ki, o bəlkə də ilk şeirlərini yazmağa başlayarkən məhz öz şedevrini yaratmağı düşünürmüş. Böyük sənətkarın ilk qələm təcrübələrindən başlayan Araz motivləri ömrü boyu onu müşayiət etmişdir. “Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” şairin ilk lirikasında nəfəs alır, yaşayırdı. Sanki bu silsilədən olan hər bir şeirində müəllif öz möhtəşəm məqsədinə sarı bir addım atır, irəliləyirdi. Bunun səbəbi isə ondan ibarət idi ki, o, Azərbaycanın dözülməz dərdlərinə və ağrılarına hamıdan yaxın idi. O, Şimalla Cənubun düz sərhədində – Arazın sahilində doğulmuşdu! Dərdlərin və faciələrin sahilində - düz içində doğulmağı, yaşamağı gənc Məmməd Arazı öz poetik yaşadlarına və

nəsildəşlərinə nisbətən erkən oymuş, erkən müdrikləşdirmişdi. Azərbaycanın ən böyük bəlasının və müsibətinin mahiyyətini elə buna görə də Araz şairi hamıdan əvvəl və dərin anlamışdı. Məhz bu taleyönlü və sırf bioqrafik səbəblərdən “Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” kimi yalnız milli-ictimai məzmununa və pafosuna görə deyil, estetik strukturuna və düzülüşünə görə də tamamilə yeni olan, ənənəvi poetik elegiya mündəricəsini döyüşkən-mübariz şeir intonasiası ilə birləşdirən və bütünlükdə pleyadanın mənəvi-estetik məramnaməsinə, əsrin ədəbi manifestinə çevrilən bu əsəri Məmməd Araz yazmalı idi!

“Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” şeirini yalnız altmışıncılar yazı bilərdi. Və bu şeir yalnız 60-cı illərdə yarana bilərdi. Çünki XX yüzil ərzində belə bir şeirin yazılma ehtimalı məhz bu dövrə aiddir. Əgər ötən yüzilin bütün onilliklərinə nəzər salsaq, hər bir zaman parçasının özünəməxsus missiya və funksiyaya kökləndiyini görürük. Keçən əsrin bütün onillikləri – M.Ə.Sabirin onilliyindən tutmuş, sonuncu onilliyə qədər hamısı öz vəzifəsini yerinə yetirməyə çalışıb. Xüsusən, poeziya həmişə müsbət yüklü etno-enerji mənbələrini arayıb tapır və onları qabardır. Ümumən, XX əsrin əvvəllərindən etibarən bu tendensiya dərinləşmiş və keçmişin qəhrəmanlıq, şərəf və ləyaqət zirvələrinə vurğu verilmişdir. Sovet dönəmində isə tamamilə anlaşılmaz, kəskin kontinental münasibət hökmranlıq etməyə başladı; keçmiş proletar ideologiyası nöqtəyi-nəzərindən ya küll halında inkar, ya da mücərrədcəsinə ideallaşdırma bədii inikasın əsasını təşkil edirdi. Məhz buna görə də bu dövrlərin ədəbiyyatından obyektiv təhlil gözləmək olmazdı. “Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” həqiqətinə çatmaq üçün mütləq spesifik dövr – 60-cı illər gəlməli idi. Eyni zamanda bu şeiri bu dərəcədə üsyankar və döyüşkən ovqatla yazı bilməyə mənəvi haqqı olan yeni bir nəsil də doğulmalı idi.

“Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” şeiri sovet dönəmindəki ədəbiyyatda sanki bir estetik boran kimi peyda oldu, o dövrün sənətində dərinlərə kök atmış ictimai-siyasi Vətən obrazını alt-üst elədi. Bu şeir, özü ilə ruhdaş və ovqatdaş şeirlərlə birlikdə, mövcud Vətən və xalq təsəvvürlərini kökündən dəyişdi. İlk dəfə olaraq, min illərdən bəri etno-mənəvi həyatımızdan ilan kimi sürünərək keçib gələn, bütün dəhşətləri ilə bizə doğma və yad olan bir məsələni, etno-psixoloji kompleksin və anti-milli dünyagörüşünün ölümünə fərman yazıldı. Biz ilk dəfə olaraq, fikrimizdə öz mənəvi məğlubiyətimizə və ölümümüzə “dayan!” dedik. Ancaq şairlərin sözü ilə milləti və Vətəni düzəltmək əlacı olsaydı, bəlkə də dünyada bizdən xoşbəxti olmazdı. “Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” deyə sevinən kəslərə, öyünən “kişilərə” ilk dəfə sinəsini qabardaraq qarşı duran və bu sətirləri yazmaq üçün özündə Dədə Qorqud və Qazan xan gücü hiss edən yenilməz Şairimizə isə eşq olsun:

*Səni səndən alıb belə
Yüz illərlə uyutdular.
Səni səndə ələdilər,
Səni səndə üyütdülər.
Dibək oldun öz duzunla,
öz daşınla.
Ögey oldun
doğma, ekiz qardaşınla-
Məndən ötdü dəyənlərin qeyrətindən,
Namusunu yeyənlərin qeyrətindən! [1, s.15-16]*

“Məndən ötdü, qardaşıma dəydi...” yazıldığı vaxtdan yarım əsrdən çox vaxt keçir. Bu illər ərzində yenə xeyli itkilər vermişik, yenə faciələrin içində olmuşuq. Şeirin sonuncu misraları Azərbaycanın son üç yüz illik tarixinin cəmi üç-dörd sətirdə heyvətəmiz bir dəqiqliklə əks etmiş poetik inikasındır:

*Səndən ötən mənə dəydi,
Məndən ötən sənə dəydi.
Səndən, məndən ötən zərbə
Vətən, vətən, sənə dəydi... [1, s.16]*

Nəticə / Conclusion

Altmışıncıların yaratdığı poetik tarix əsl və yüksək bədii həqiqət meyarlarına cavab vermək nöqtəyi-nəzərindən əvvəlki nəsillərin, xüsusən, 30-50-ci illərin ədəbi təcrübəsindən fərqlənirdi. Milli keçmişə və tarixə obyektiv münasibət, doğma tariximizin realist obrazını yaratmaq ehtirası məşhur pleyadanın yaradıcılığını səciyyələndirdi. Vətən və Xalq kimi möhtəşəm obrazların həqiqi məzmununu isə milli ideal və anti-ideal meyarlarını fərqləndirən bədii təhlil müstəvisində reallaşdırmaq mümkündür. Çünki istər çağdaş, istərsə də tarixi həqiqətlər təkcə milli amal və idealların inikası kimi təqdim edilə bilməz. Poetik tarixin bədii dəyərini və əbədiyyətini isə onun məhz bu tələblərə nə dərəcədə və hansı səviyyədə uyğunluğu şərtləndirir.

“Məndən ötdü qardaşıma dəydi...” şeiri 60-cı illər poetik prosesinin əsas və mərkəzi hadisələrindən biri olmaqla bərabər, həm də çağdaş söz sənətimizin zirvəsidir. Bu şeirdə yalnız bir dövrün və ya orta əsrlərin ictimai-siyasi haqsızlıqları və ədalətsizlikləri bədiiləşməmişdi. Gənc şair son dərəcə böyük cəsarətlə əsrlərin əks-sədasını və dərslərini sanki bir yerə toplamağa, cəmləşdirməyə can atmışdı. Şeirdə son dərəcə uzun bir zaman məsafəsi, bədii tarix üçün ilk baxışda ağlagəlməz və ağlasığmaz nəhəng bir zamanlar silsiləsi bir məxrəcə gətirilmişdi. “Dədə Qorqud kitabı” ilə “Atamın kitabı” arasında neçə-neçə söz ustalarımız qələm çalmış, milli və ədəbi taleyimizi nurlandırmaq üçün canlarından, başlarından keçmişdilər. Bu böyük zaman müstəvisində isə “Məndən ötdü qardaşıma dəydi...” şeiri daha çox epoxal poetik sənədlərin və həqiqətlərin cəmi olan fəvqəladə bir əsər kimi görünür. Və belə bir ədəbi-tarixi dəyərləndirməyə əsas verir: Məmməd Arazın türk dünyasını rıqqətə gətirən və yarım əsrdən bəri dərinədən düşündürən bu şeiri milli tariximizin və xüsusən, sonuncu minilliyin ən səmimi poetik etirafnaməsidir.

Ədəbiyyat / References

1. Araz M. Seçilmiş əsərləri. Dörd cildə. II cild. – Bakı: Ozan, – 2003. – 332 s.
2. Yusifli V. Məmməd Araz dünyası. – Bakı: Şur, – 1994.

Манифест нашей духовности и идейности

Яшар Гасымбейли

Доктор филологических наук, профессор

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: yashargasimov@yahoo.com

Резюме. В статье говорится о литературно-исторических заслугах молодого поколения поэтов в процессе формирования и становления нового азербайджанского стиха в конце 50-х–начале 60-х годов. В этих литературно-эстетических сражениях наряду с такими яркими талантливыми мастерами, как Али Керим, Халил Рза Улутурк, Фикрет Годжа, Фикрет Садыг, Иса Исмаилзаде и др., был и народный поэт Мамед Араз. Стихотворение боевого и смелого поэта «Миновал меня, попало в брата» одно из поэтических образов, вызвавших сильный

резонанс в литературно-духовной жизни того времени. Как и поэма «Гюлистан» Бахтияра Вагабзаде, стихотворение «Свобода» Халил Рза Улутурка, стихи «Бабек», «Насими», «Физули» Али Керима, стихотворение «Миновал меня, попало в брата» вошло в уста и стало одним из полюбившихся азербайджанским народом образцов поэзии. Это стихотворение анализируется в статье именно в контексте этой литературно-исторической среды и эстетических сражений. Исследуемое стихотворение оценивается как значительная удача не только его автора, но и поэтического поколения в целом.

Ключевые слова: шестидесятники, Мамед Араз, Бахтияр Вагабзаде, Али Керим, Халал Рза Улутурк, Фикрет Годжа, Фикрет Садыг, Иса Исмаилзаде